

Een heilige en veilige plek

Vrijplaats en spiritualiteit in de geestelijke verzorging bij justitie

Redactie:

Theo W.A. de Wit, Reijer J. de Vries en Ryan van Eijk

Deel 7 uit de Publicatiereeks van het Centrum voor Justitiepastoraat
Tilburg/Amsterdam

ISBN: 9789462402737

Dit boek is een uitgave van:

Wolf Legal Publishers (WLP)

Postbus 31051

6503 CB Nijmegen

Tel: 0135821366

E-Mail: info@wolfpublishers.nl

www.wolfpublishers.com

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de door de Auteurswet 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd (waaronder begrepen het opslaan in een geautomatiseerd gegevensbestand) of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De bij toepassing van artikel 16B en 17 Auteurswet 1912 wettelijk verschuldigde vergoedingen wegens fotokopiëren, dienen te worden voldaan aan de Stichting Reprorecht, Postbus 882, 1180 AW te Amstelveen. Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken op grond van artikel 16 Auteurswet 1912 dient men zich tevoren tot de uitgever te wenden. Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten of onvolkomenheden.

© Centrum voor Justitiepastoraat, Tilburg/Amsterdam, 2015

Afbeelding omslag: Gevangensluchtplaats, Vincent van Gogh

Voorwoord

Theo W.A. de Wit, Reijer J. de Vries & Ryan van Eijk

Deze bundel verzamelt voornamelijk de oogst van de (uitgewerkte) bijdragen van de studiedagen in april 2015 van de protestantse en rooms-katholieke geestelijk verzorgers die werkzaam zijn bij justitie. De rooms-katholieke studiedagen hadden als thema de vraag, wat de notie van 'vrijplaats', als aanduiding van de bijzondere status van het contact tussen gedetineerden en geestelijk verzorgers, vandaag kan betekenen. Tijdens de protestantse studiedagen stond de spiritualiteit van de justitiepredikant en de ingeslotenen centraal.

Vrijplaats: reflecties over een oude, maar omstreden geraakte notie

De directe aanleiding voor hernieuwde aandacht voor de min of meer klassieke notie van de vrijplaats in justitiële inrichtingen is het proefschrift van Fons Flierman *Geestelijke verzorging in het werkveld van justitie* (2012), waarin stevige kritiek wordt geuit op de wijze waarop de verwijzing naar de vrijplaats in de praktijk vaak functioneert: als afscherming voor het afleggen van verantwoording voor het eigen handelen naar diverse partijen. Daarom hebben wij verschillende auteurs gevraagd hun licht opnieuw op het begrip vrijplaats te laten schijnen, met inachtneming van Fliermans kritiek.

Allereerst Pieter de Witte van het dit jaar opgerichte Vlaamse Centrum voor Levensbeschouwing en Detentie. In zijn bijdrage wordt eerst de complexiteit blootgelegd van het begrip 'vrijplaats' als karakterisering van het werk van geestelijk verzorgers in de gevangenis. Vanuit een analyse van de verwante notie van 'asiel' (en de wezenlijke dubbelzinnigheid van deze notie) wordt gewaarschuwd voor de neiging een te scherpe tegenstelling te creëren tussen de 'open' ruimte van de vrijplaats en het 'gesloten' gevangenissysteem. Het feit dat deze tegenstelling toch prominent is in het spreken over geestelijke verzorging wordt tegen de achtergrond geplaatst van een bredere maatschappelijke tendens om van 'openheid' de centrale waarde te maken. Vervolgens wordt aangetoond hoe de 'vrijplaats' op een meer genuanceerde manier gedacht kan worden. Zo wijst hij op de noodzakelijke afstand tussen de geestelijke verzorging en de justitiële context waarbinnen zij werkt. Tegelijkertijd wordt gesproken over de mogelijkheid dat geestelijk verzorgers juist op basis van hun diepste overtuigingen een positieve en welwillende houding ten opzichte van het gevangeniswezen aannemen. Het zijn ook deze overtuigingen, zo wordt betoogd, die een 'open' houding ten opzichte van gedetineerden mogelijk maken. Ten slotte wordt nagedacht over de spirituele en

politieke betekenis van de samenwerking die kan ontstaan tussen geestelijk verzorgers en andere justitiële diensten.

Voor justitiepastor René Akkermans is de vrijplaats eerst en vooral een plek van ingesloten. Uit een twaalftal interviews die hij heeft gehad met gedetineerden van de christelijke denominatie blijkt dat de *religieuze identiteit* van de pastor de basis is van de band van vertrouwen die er bestaat tussen de pastor en de pastorant. Dit vertrouwen is de grond waarop de vrijplaats als plek van vertrouwen rust. Belangstelling voor en kennis van de juridische bescherming van de vrijplaats, door het ambtsgeheim en het verschoningsrecht, zijn in de beleving van ingesloten nauwelijks relevant. Algemene geestelijke verzorging, als toekomstig alternatief voor de huidige denominatieve geestelijke verzorging, kan een verzwakking zijn voor de ruimte van de vrijplaats binnen een justitiële inrichting. Het blijkt immers dat sterk vertrouwen nauw is verbonden met identiteit, en dit ondanks lage kerkelijke betrokkenheid. De universele zingevende menselijke waarden van algemene geestelijke verzorging alléén vormen een te zwakke grond van vertrouwen om de vrijplaats in de toekomst te waarborgen. De religieuze stroming van het christendom heeft naast haar vertrouwenwekkend karakter ook de kracht van gemeenschap en belijdenis in het weerstaan van repressie en beheersing. Zij kan daarin 'inbreken' en binnen het systeem een emancipatorische rol vervullen. Ook de zichtbaarheid van religieuze identiteit in spreekkamer en stiltecentrum wordt door gedetineerden belangrijk gevonden; maar belangrijker voor de pastorant zijn het individuele vertrouwelijke contact met de justitiepastor en de inhoud van groepswork en vieringen. Gedetineerden hebben tegenwoordig geen bezwaar tegen het interdisciplinair werken van de pastor.

In Fliermans bijdrage wordt de vraag gesteld of het begrip vrijplaats nog geschikt is om de eigen plek van het justitiepastoraat in de justitiële inrichtingen mee aan te duiden. De vrijplaats verwijst om te beginnen naar de pastorale praktijk bij justitie, waarin het de vrije ruimte is die justitiepastores creëren voor een open ontmoeting met gedetineerden op basis van wederzijds respect voor de persoon en de levensovertuiging van de ander. De vrijplaats krijgt vervolgens in het pastoraat meer inhoud vanuit het (ook theologisch relevante) begrip 'onderbreking', dat betrekking heeft op de ervaring dat detentie, en alles wat eraan vooraf is gegaan en nog op zal volgen, het gewone leven heeft onderbroken. In de pastorale begeleiding van gedetineerden staat de vrijplaats voor het betekenis geven aan deze onderbrekings-ervaring. Het perspectief van de maatschappelijke betekenis van de vrijplaats richt de aandacht tot slot op de oriëntatie van gedetineerden op het goede leven en op hun behoefte daarop te reflecteren en daar uiting aan te geven.

Theo de Wit onderscheidt in zijn filosofische bijdrage drie betekenissen van 'vrijplaats' die de positie en het werk van geestelijk

verzorgers betreffen. Allereerst zijn geestelijk verzorgers bij justitie academisch gevormd: zij komen van de vrijplaats die wij academie of 'universiteit' noemen, de plek bij uitstek waar aan het fundamenteel menselijke verlangen om te willen weten en afstand te nemen - een verlangen dat onherleidbaar is tot praktische belangen - tegemoet wordt gekomen. Dat verlangen blijft een rol spelen in de context van justitiële inrichtingen, waar praktische belangen en politiek-juridische imperatieven juist overheersend zijn. Op de tweede plaats verwijst de vrijplaats naar die plek waar ingeslotenen veilig en vrijmoedig kunnen spreken over wat hen op het hart ligt, benauwt of juist vrij maakt, en soms zelfs naar de uitweg uit een penibele situatie of een vastgelopen leven. En ten slotte, misschien wel de oudste betekenis van deze drie, is vrijplaats of 'vrijstad' in de Bijbel de naam voor een plek waarheen de 'onvrijwillige moordenaar', iemand die zonder opzet een ander had gedood, kon vluchten. De Wit gaat hierbij in op Levinas' verrassende actualisering van deze idee van vrijplaats, en op de 'andere', harde kant van de huidige opvang van grote aantallen vluchtelingen in Europese landen - de aanscherping van de scheiding tussen zogeheten 'echte' en 'onechte' vluchtelingen.

Spiritualiteit in de geestelijke verzorging bij justitie

Omdat de term 'spiritualiteit' steeds meerduidiger wordt, verschuift de strategie van de pastor van een definitie van spiritualiteit naar een functionele waarneming van de ontvankelijkheid en wederkerigheid van mensen, aldus Martin Walton. Wat gebeurt er met mensen in relatie tot hun 'spiritualiteit'? Wat voor mensen worden zij? Die vragen gelden ook voor de justitiepredikant. De soberheid van protestantse spiritualiteit verhoudt zich kritisch onderscheidend tot het predikantsberoep en in het bijzonder tot de weerbarstige werkelijkheid van werken bij justitie. De predikant maakt echter ook zelf deel uit van de 'fluiditeit' van religie en spiritualiteit in deze tijd. Dat vereist behalve kennis van het eigen spiritueel leven ook een spiritueel omgaan met lasten, of dwaalwegen, van de beroepsuitoefening, zoals compassiefrustratie, het verpersoonlijken van structurele problemen en spirituele overdracht. Door het pastoraal repertoire te vergroten, door middel van gastvrijheid en contemplatie en door met wijsheid en gelijkenissen te werken ontwikkelt de pastor een spirituele manier van werken.

Intercultureel Bijbellezen blijkt op een verrassende manier een bijdrage te kunnen leveren aan een dieper verstaan van het eigene van het christelijk geloof en de spiritualiteit van de (gelovige) gedetineerde en de (justitie)pastor. Aan de hand van eigen publicaties over intercultureel Bijbellezen en o.a. Bob Ekblads boek *Reading the Bible with the Damned* (2005) verkent Hans de Wit in zijn bijdrage het speelveld waarop de (gevangenis)pastor en de gedetineerde elkaar in hun wederzijdse geloof en spiritualiteit kunnen ontmoeten. Hij beschrijft enerzijds de angst die de Bijbel als heilig boek en heilige plaats bij

gedetineerden oproept, anderzijds hoe het zoeken naar het 'samen' in een groep Bijbelstudie als een veilige plek kan functioneren waar een directe communicatie met een persoonlijke en uitnodigende God hen diep kan raken en concreet invloed heeft op hun denken en gedrag. Dat vraagt van de pastor hermeneutische competenties en kennis van andere religies en rituelen, waarbij respect voor de tekst de ruimte openlaat voor een ander en breder verstaan - breder ook dan lectuur van de professionele theoloog. De Wit stelt dat met name de kwetsbaarheid van gedetineerden een fundamenteel aangrijpingspunt is in het justitiepastaat: waar de maskers van onkwetsbaarheid en macht worden afgelegd, ontstaat ruimte voor werkelijke ontmoeting en groei.

De bundel wordt afgesloten met een onderzoeksverslag, een eerste resultaat van een onderzoeksproject 'Religieus geïnspireerde verbanden en de zorg en nazorg ten bate van (ex-)gedetineerden' van het *Centrum voor Justitiepastaat*. Vanuit het perspectief van de praktische theologie onderzoeken De Vries en Van der Knijff hoe het 'netwerken' in de religieus geïnspireerde (na)zorg voor mensen met detentie-ervaring in de praktijk op plaatselijk vlak functioneert. Hun onderzoek in Zwolle sluit aan bij het onderzoek dat Veerle Rooze en Trudy Vester deden in Lelystad in het kader van het project 'Verbinden en versterken'. De auteurs vragen zich af of de in dat onderzoek gesignaleerde knelpunten van onbekendheid met de nazorg, kwetsbaarheid van de schakels en de werkdruk van de justitiepastes zich ook elders voordoen en welke factoren daarbij een rol spelen. Ze richten zich in hun onderzoek in het bijzonder op de vraag welke verbindingen er zijn in het kerkelijke nazorgnetwerk en hoe de structurele inbedding is georganiseerd. Daarbij komt naar voren welke personen en instanties de belangrijkste actoren zijn en welke rol zij spelen. Ze concluderen dat er van een netwerk eigenlijk geen sprake is en dat een organisatorische inbedding ontbreekt en dat bij de meeste betrokkenen het inzicht in het belang daarvan afwezig lijkt te zijn. Op grond van de onderzoeksresultaten doen zij enkele aanbevelingen om het nazorgnetwerk te versterken.